

GRANASZTÓI GYÖRGY

NDK—magyar történész konferencia az összehasonlításról és a kvantitatív módszerek alkalmazásáról a történettudományban

A konferenciára 1977. szeptember 5. és 9. között került sor Rostockban, az NDK Tudományos Akadémiájának Gazdaságtörténeti Intézete rendezésében. A magyar delegációt Ránki György (Történettudományi Intézet) vezette, tagjai a következők voltak: Gyimesi Sándor (JATE – Szeged), Orosz István (KLTE – Debrecen), Gunszt Péter (Mezőgazdasági Múzeum – Bp.), Hanák Péter, Kolossa Tibor, Niederhauser Emil és Granasztói György (Történettudományi Intézet – Bp.).

Az összehasonlító történettudomány problémáiról *Ránki* György tartott főreferátumot. Előadása bevezetőjében rámutatott, hogy az összehasonlító módszerek újabban a történettudomány legvitatottabb, leginkább figyelemmel kísért elméleti kérdései közé tartoznak. A 20. század elejétől tapasztalható, hogy a történeti jelenségek egyediségének túlzott hangsúlyozásával szemben típusok alkotására töreksenek. Max Weber ideáltípusaival eszközöket kívánt alkotni a valóság méréséhez és összehasonlításához. A marxizmus ellenben az összehasonlítást nem eszköznek tekinti, hanem objektív általános történeti folyamatok kifejezésének. Marc Bloch a 20-as évek végén az összehasonlítás lényegét abban látta, hogy általa lehet megkülönböztetni az egyedit az általánostól, a fejlődési folyamatok így válnak érthetővé. A Bloch által megfogalmazott kérdések között szerepel az is, mi lehet az összevetések mércéje, egysége. A választ természetesen az dönti el, milyen problémát kutatunk, milyen jellegű választ keresünk. Mégsem lehet mindent mindennel egybevetni, térben és időben távolos rendszerek összehasonlítása mindig pontatlan. Ilyen helyzetben a számok sem segítenek. A marxista felfogás szerint az összehasonlítás mindig kvalitatív jellegű kell hogy legyen. Az előadó ezután azt taglalta, melyek az összehasonlítás kritériumai, majd részletesebben foglalkozott a regionális egybeesések és különbségek elemzési lehetőségeivel. Ez napjainkban a fejlődő és a fejlett országok viszonylatában igen élesen vetődik fel. A téma kutatása fontos elméleti tanulsággal szolgál az összehasonlító történetírás számára. Nem elégedhetünk meg a különböző fázisok egybevetésével, a különböző történelmi korok egyedi voltának kimutatásával, hanem kutatnunk kell az összehasonlítás alapjául szolgáló nemzetgazdaságok helyét a világgazdaság egész mechanizmusában. Az összehasonlításnak csak akkor lehet értelme, ha meg tudjuk fogalmazni a rész és az egész kölcsönhatásait, egymást meghatározó mozgását és lényeges jegyeit.

Helga *Nussbaum*, a Gazdaságtörténeti Intézet igazgatója, a témához kapcsolódó másik főreferátum szerzője, az összehasonlítások kvantitatív eszközeivel foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy nézőpontja sok tekintetben hasonlít *Ránki* Györgyéhez. Neki is az a meggyőződése, hogy a hagyományos gazdaságtörténetírás egyik legnagyobb gyengéje: csak nemzeti keretekben képes gondolkodni, emiatt eredményei szűkkörűek. Gyakran túltengenek az ilyen munkákban az apró részletek, amelyek csupán önmagukért vannak. A koncepciózus, elméletileg megalapozott gazdaságtörténet nem művelhető összehasonlítások nélkül, a más országokkal való egybevetés teszi érthetővé és magyarázhatóvá a tágabb, például regionális rendszerek létezését. Vizsgálta, milyen analógiáknak van létjogosultsága a fejlett és a fejlődő országok, valamint a kapitalista és a szocialista országok egybevetésekor. A különbségek elemzése kapcsán világította meg, mik a jellegzetességei Japán és Bulgária eltérő fejlődésének, majd nagy nyomatékkal hangsúlyozta, hogy az összehasonlító történetírás nem tudományág, hanem módszer, amely napjainkban nélkülözhetetlenné vált.

A két előadást kétnapos vita követte, amelynek során korreferátumok is elhangzottak. Jürgen *Kuczynski* professzor (Berlin) hozzászólásában felvetette, hogy az országok közti kvantitatív össze-

hasonlítás elsősorban a gazdaság becslésére alkalmas. Mégis, a kapitalista és a szocialista világ nehezen hasonlítható össze, mert ugyan az utóbbi kevésbé termelékeny, viszont nem ismeri a munkanélküliséget.

Gunszt Péter kiemelte a referátumnak azt a szempontját, amely a regionális egybevetések jelentőségét hangsúlyozta. Nem egészen értett egyet a régióknak a referátumban kidomborított fel-fogásával, mert társadalmi-gazdasági struktúráként is vizsgálni kell. További szempont, hogy még kisebb területeken is eltérő struktúrák élnek egymás mellett. Lengyelországnak például van egy határozottan kelet-európai övezete, mások azonban eltérnek tőle. Ezután azokat a 19–20. századi összehasonlító kutatásokat ismertette, amelyeket a Mezőgazdasági Múzeumban folytatnak.

Georg Rössler (Gazdaságtörténeti Intézet [G. I.] – Berlin) referátumában a szocialista tábor országainak gazdaságát vetette össze. Kimutatta, hogy a növekedés extenzív fázisából intenzív szakaszba léptek, s ezen az alapon arra a következtetésre jutott, hogy ha össze kívánjuk őket vetni, akkor a 30-as évekbeli Szovjetuniót, az 50-es évek NDK-ját, a 60-as évek Koreai NDK-ját és a 70-es évek Kubáját kell párhuzamba állítani. *Niederhauser* Emil a témához kapcsolódva arról beszélt, hogy a szakirodalom mindig állami keretekben fogja fel a témáját, az összevetésekben viszont a területi eltéréseket is figyelembe kell venni.

A kibontakozó metodikai természetű vitát kibővítette, de egyszersmind túlzottan általánossá tette *Siegfried Epperlein* felvetése, aki a Max Weber által felállított várostipológiai, mint összehasonlítási eszköz elégtelen voltát feszegette a kora-középkori orosz és bizánci várostörténetből vett példákkal. *Heinz Musiolek* tovább tágította a vita körét az antik világban használt különböző rab-szolga-fogalmak ismertetésével. Így a vita gyakorlatilag parttalanná vált, majd akörül forgott, ki lehet-e dolgozni olyan általános városfogalmat, amely használható még a történész számára.

Niederhauser Emil referátuma szintén az összehasonlító történeti kutatás kérdésével foglalkozott. Hangsúlyozta, hogy a kelet-európai fejlődés elkanyarodása a nyugattól komoly következményekkel járt a társadalom szerkezetét illetően. A fejlődés normális útja a nemzetállam kialakulása volt, mégis a sokállamú Németország is már kivétel volt, s Kelet-Európában a helyzet még zavarosabb. Ezután az itteni jobbágyfelszabadítások különbségeit taglalta. A tipizálást a jobbágyok felszabadulás előtti jogállása teszi lehetővé, mert lényeges különbségek voltak a függőségi viszonyok tekintetében. A balkáni és a többi országok jobbágyfelszabadítása azután annyira különbözött, hogy a társadalmi viszonyok fejlődése is határozottan más lett. A referátumot követő vita során *Kuczynski* professzor felvetette, hogy a paraszt (*Bauer*) és a függés (*Hörigkeit*) kifejezések tartalma nyelvenként különböző. Azaz, az összehasonlítások során jelentős terminológiai nehézségekkel is számolni kell. Vita keletkezett *Kuczynski* professzor kérdése nyomán, miszerint milyen szerepe volt a jobbágyoknak a kapitalista fejlődés szempontjából. *Ránki* György hangoztatta, hogy a gazdasági fejlődésnek a paraszti birtokstruktúra nem központi problémája önmagában. Ehhez *Hanák* Péter kiegészítésül hozzáfűzte, hogy nincs szoros kapcsolat a tőkefelhalmozódás és a társadalom demokratizálódása között. A kérdés az, hogy fel tudott-e emelkedni a parasztság a polgárságba.

Peter Handke (G. I. – Berlin) referátumában különféle eljárásokat ismertetett, amelyekkel a századforduló idején vizsgálta az USA, Franciaország, Anglia és Németország társadalmi tagozódását. Az iparosodás folyamata meglehetősen eltérő volt. A városi lakosság aránya 1900 körül 87% volt Angliában, 75% Franciaországban, 72% Németországban és 87% az USA-ban. A munkásság túlnyomó része 1–5 fős üzemekben dolgozott. *Karl Schrenz* hozzászólásában arról beszélt, hogy egy térség történeti szempontú leírása veszít a földrajzi jellemzőkből. Ehhez kapcsolódva *Kolossa* Tibor felvetette, hogyan lehet az egyes régiók adatait homogén módon összehasonlítani. A válasz az lehet, hogy mindig többféle adatból kell kiindulni. Ugyanakkor vizsgálendő az is, mennyire homogén az adott terület, alkalmas-e egyáltalán az összehasonlításra, s ha nem, milyen eszközökkel lehet az egybevetést mégis elvégezni.

A kétnapos vita lezárásaként *Ránki* György hangsúlyozta, hogy a szerteágazó problémakör valamennyi felvetett kérdésére nem lehet kitérni. Az nyilvánvaló, hogy a konferencia résztvevői egyetértettek: az összehasonlító történettudomány nem önálló tudományág, hanem mint *Nussbaum* asszony mondotta: módszer. Tény, hogy az *Annales* iskolája valósította meg először a módszeres összehasonlítást. *Rössler* referátumával kapcsolatban rámutatott, hogy a harmincas évek Szovjetunióját nem lehet párhuzamba állítani az ötvenes–hetvenes évek szocialista országaival. A harmincas években

más volt a világhelyzet, a termelés más feltételek között zajlott. Általában – mutatott rá végül – a 19–20. századi Európa már annyira egységes, hogy az egyes problémákat többé nem lehet pusztán helyi szemszögből elemezni.

A konferencia második felében Thomas *Kuczynski* (G. I. – Berlin) főreferátuma képezte a vita alapját. Címe: Megfontolások a matematikai módszerek alkalmazásáról a gazdaságtörténetben. Abból indult ki, hogy minden olyan módszer matematikainak tekintendő, amely az általános halmazelméletre alapozott. A matematikai módszerek alkalmazásának folyamata, eredménye matematizálást jelent. Azaz, tág fogalomról van szó, amely magában foglalja az aritmetikát, a statisztikát és a logikát, vagyis olyan területeket is, amelyeket a közfelfogás nem sorol az igazi matematikához. Típusok, képletek, halmazok készíthetőségét elfogadva, minden egyéb csupán a megfelelő matematikai eljárás kiválasztásának kérdése. Az eljárás és az interpretáció meghatározása azonban a történész dolga, nem a matematikusé. Egy matematikai elmélet vagy alkalmas, vagy nem az objektív összefüggések kifejezésére: ha alkalmas, az eredményt még tapasztalati úton is ellenőrizni kell. Ha nem látszik megfelelőnek, az nem a matematika csődje, hanem a nem kellően megfogalmazott elmélet nehézsége.

Előadása következő részében metodikai és értelmezési kérdésekkel foglalkozott. Abból indult ki, hogy minden *összeg* összeadandók halmaza, s csak egyetlen értelemmel bír. A társadalmat nem lehet adott időpontban az országban élő lakosság összegeként felfogni, mégis ez az összeg statisztikai értelemben egy jelentéssel bír. Ez a jelentés akkor határozható meg, ha a halmaz összeadandói tipizálhatók. Marczewski hírhedt statisztikai számításai Németország 1800 és Franciaország 1700-ra kimutatott ipari termeléséről azért értelmetlenek, mert az összeadandók nem illeszthetők az „ipari termelés” típusába, hiszen egyik országban sem volt még ekkor modern ipari termelés.

A közgazdászok és a történészek gyakran azt hozzák fel a matematikai módszerek alkalmazása ellen, hogy az elemzésre váró problémakör túl bonyolult és történetileg egyedi, ezért nem lehet formulákba szorítani. Az érvelést egyszerűen lehet cáfolni azzal, hogy ha ez igaz, akkor a problémakörben szereplő tartalmak sem fejezhetők ki. Végre is a nyelvben csak általános dolgok vannak. Az állítás tehát irracionalista. Ez a vita a matematika és a dialektika egyik lényeges fogalmához, a „mérték”-hez vezet. Hangsúlyozta, hogy mindaz, ami filozófiai értelemben mértékkel bír, átalakítható tényleges értékű, nem negatív, számszerűen összeadható halmazfüggvényé. Ez éppen a matematikai értelemben vett mérték segítségével képezhető. Fejtegetéseit azzal zárta, hogy a matematizálás csak akkor hoz használható eredményeket, ha történetileg megalapozott.

A résztvevőknek előzetesen eljuttatott főreferátumhoz kapcsolódott *Kolossa* Tibor adatokban bővelkedő ismertetése azokról a munkákról, amelyeket az 1911. évi gazdacímattárral végeztek. Ez a nagyszabású agrárstatisztika tág lehetőségeket kínál a birtokmegoszlás vizsgálata számára. Jelenleg az adatok gépi adathordozóra kerülnek, matematikai eljárásokat egyelőre még nem alkalmaznak. Rámutatott arra, hogy az efféle munkák, a nyomukban kibontakozó statisztikai elemzések még akkor is jelentősek, ha az eredmények a kutatásnak nem mondanak újat. Önmagában nagy jelentőséggel bír már az a tény is, hogy sikerült igazolni ismert állításokat. Az eredmények ilyenkor a bizonyítás céljait szolgálják. A referátumhoz többen hozzászóltak, és munkával kapcsolatos gyakorlati kérdéseket tettek fel.

Karin *Lehmann* (G. I. – Berlin) Nagy-Britannia és Németország nemzeti jövedelmének növekedését hasonlította össze 1890 és 1938 között. Vizsgálta a növekedés és a lélekszám összefüggéseit. A munka meglehetősen heves vitát váltott ki, mert többen kifogásolták, hogy az összehasonlított sorok nem homogének.

Ezután *Kuczynski* főreferátuma került megvitatásra. Hans-Georg *Müller* (G. I. – Berlin) hangoztatta, hogy a történész a gyakorlati kutatás során igen sok olyan problémával találkozik, amelyek nem fordíthatók a számok nyelvére. *Hanák* Péter két körülményre hívta fel a figyelmet: egyrészt hiányolta az előadásból annak a kifejtését, hogy az alkotó történeti kutató és interpretáló munkában végül is mi a helye és szerepe a matematizálásnak. Másrészt felvetette, hogy a halmazelméleti példák statikus történetiszemléletet sugallnak. Például az a látszat, mintha történelmi folyamatokat is össze lehetne adni, ami képtelenség.

Granasztói György referátumában ismertette az EHESS (Párizs) munkatársával, M. Demonet-val készített közös munkájuk eredményeit. Kassa 16. századi különböző összeírásait vizsgálták egy komplex, számítógépes eljárással, a faktoranalízissel. Az eredmény a város társadalmának összefüggő, grafikus és számszerű módon leírható modellje lett. A referátum második felében azzal

foglalkozott, hogy tudományelméleti szempontból miért korlátozottak egy matematikai modell közlései.

A hozzászólók a faktoranalízissel összefüggő konkrét kérdéseket tettek fel. Karin *Schultz* (Rostock – W. Pieck egyetem) felvetette, nem lehetett volna-e a faktoranalízissel elért eredményeket egyszerűbb úton is elérni.

A matematikai módszerek alkalmazásával foglalkozó referátumok sorát Jürgen *Wilke* (G. I. – Berlin) referátuma zárta le. A mecklenburgi Güstrow körzet mezőgazdasági üzeméről 1936 és 1944 között igen részletes kb. 200 adattípust tartalmazó felmérés készült. Ezek közül vizsgáltak 100 nagyüzemet, amelyek száz hektárnál nagyobb területen gazdálkodtak. Mint a munka matematikus szakembere, részletesen ismertette az alkalmazott eljárást, a faktoranalízist, s az adatok csoportosításával járó különféle technikai nehézségeket. A hozzászólók többsége azonban inkább a páratlanul gazdag anyagból levonható történeti jellegű következtetéseket hiányolta, illetve éppen történeti megfontolások alapján kifogásolta a mintavétel nem eléggé átgondolt módszerét. Granasztói György felvetette, hogy a faktoranalízissel mindig tetszetős eredményeket, jól leírható struktúrát kapunk, ha a gazdaságra vonatkozó változókkal dolgozunk. Nehezebben kapcsolhatók, ezért empirikus értelmezéseket kívánnak viszont a demográfiaiak. Az összeírás ebből a szempontból is igen részletes. Itt már megszűnik a matematikus szerepe, az interpretáció a történész feladata.

A vitát Helga Nussbaum zárta le. Kiemelte annak jelentőségét, hogy a matematikai módszerek alkalmazása révén összetettebb elemzésekre is sor kerülhet, s hogy a Gazdaságtörténeti Intézet a gazdaságtörténeti összefüggéseket a társadalmi szerkezet átfogóbb vizsgálatával együtt kívánja kutatni.

A konferencia befejezése után megállapodás történt, hogy a következőre 1980-ban kerül sor Debrecenben. Témája a modern város összehasonlító vizsgálata lesz.